

תוכן העניינים

1	מבוא
	שער ראשון: מדיניות בנושאי מדיה חדשה
11	פרק 1: רפורמה, מדיה חברתיים וצדק חברתי – עמית שכטר ונועם תירוש
36	פרק 2: הנדסת חופש הביטוי ושלטון החוק בפלטפורמות האינטרנט הגדולות – תומר שדמי
75	פרק 3: הרגולציה בתחום הגנת הסייבר בישראל: שינוי משטרי מדיניות 1997-2018 – עידו סיון-סביליה
	שער שני: מדיניות, חברת המידע ודמוקרטיה
111	פרק 4: מדיה חברתית ורשויות מקומיות – אינטראקציה ישירה בין אזרחים ונציגים – נילי שטיינפלד ואזי לב-און
140	פרק 5: מדמוקרטיה ייצוגית לדמוקרטיה של נתונים – עלייתה של העיר החכמה – מולי בנטמן ומייק דהאן
170	פרק 6: שימוש בפייסבוק למחאה מוכוונת מדיניות: דפוסי שימוש, חוויות חיים והקשר ביניהם – אמית אביגור-אשל ויצחק ברקוביץ
192	סיכום

מבוא

כאשר החלה מדינת ישראל להתמודד באופן אינטנסיבי עם התפשטות נגיף הקורונה, באביב 2020, אחד האמצעים שבהם השתמשה המדינה הוא איכון שערך השב"כ לטלפונים הניידים של אנשים שנדבקו בקורונה. פעולה זו נועדה לעקוב אחר תנועותיהם ולאסוף מידע בנוגע לאנשים שאתם באו במגע (קורץ, 2020). בחודש יולי הורחב השימוש באמצעי זה באמצעות חקיקה בכנסת. בה בעת, בחודשים אלה צמחה התארגנות אזרחית מבוזרת בכל רחבי הארץ נגד השחיתות השלטונית ומדיניות הסגר (בריל, 2020). כלים מרכזיים להתגבשותה של התארגנות זו ולפעולתה היומיזומית היו מערכות מדיה חברתית כדוגמת ווטסאפ ופייסבוק. תופעות דומות נראו בעולם עוד בטרם התפשטה מגפת הקורונה. למשל, במהלך שנת 2018 הגבילו בתי המשפט בסין את חופש התנועה של מיליוני אזרחים כאשר מנעו מהם לרכוש כרטיסי טיסה וכרטיסי רכבת. הם עשו זאת בעקבות דירוג אשראי חברתי נמוך של אותם אזרחים. מערכת דירוג האשראי החברתי (הארץ, 2019), שהושקה על ידי מפלגת השלטון הקומוניסטית, הנה מערכת לאומית המנטרת התנהגות חברתית וכלכלית של אזרחים וחברות עסקיות, ומטרתה המוצהרת היא ליצור קשר בין התנהגות בונה-אמון לבין סנקציות ותמריצים כדי לכוון חברה בטוחה יותר (Daum, 2017; Ma & Canales, 2021). המערכת עושה שימוש בטכנולוגיה מתקדמת, בין השאר בינה מלאכותית, כדי לאסוף מידע על ביצוע עבירות שונות, החל מטיוול עם הכלב ללא רצועה, דרך התחמקות מתשלום מיסים ועד שחיתות. היא עושה שימוש במגוון רחב של מקורות ובהם רשומות ממשלתיות, מצלמות ומערכות זיהוי פנים, מידע שאנשים מעלים או יוצרים תוך כדי השימוש ברשת, כדוגמת סוג הידיעות החדשותיות שהם קוראים, מידע מפרופילים ברשתות החברתיות ועוד. לתוצאות שמספקת מערכת הדירוג יש השפעה על תחומי חיים נרחבים המנוהלים על ידי הממשלה (למשל, נוסף על הגבלת תנועה ברכבות ובטיסות, דירוג נמוך יכול להוביל לאיסור רישום של ילדים לבתי ספר מסוימים). הדירוג משמש לעידוד משמוע-עצמי ואף הפך למוצר סטטוס, כאשר ברשתות החברתיות ניתן לראות מקרים של אזרחים המעלים פוסטים ובהם הציונים הטובים שקיבלו.

בחודשים האחרונים של 2018 פרצה באיראן מחאת מורים נרחבת. המורים יצאו נגד הרשאה שנתנה הממשלה לבתי הספר לגייס מימון מההורים, דבר שאותו זיהו כהפרטת החינוך הציבורי, שתוביל להרחבת אי-השוויון המעמדי. הם גם מחו על השכר הנמוך במקצוע ההוראה, על שחיקת ההוצאה הממשלתית על חינוך ועל השחיתות בתחום החינוך (בראל, 2019). הייתה זו השביתה הראשונה של המורים באיראן מאז שנת 2000, והיא התקיימה על רקע מעצר של נציגי איגודי המורים, שנידונו בעקבות פעילותם במחאה למאסר ולמלקות, ועל רקע איומים מצד גורמים במערכת המשפט על המצטרפים למחאה (Shams, 2018). באותם חודשים העלו המוחים אל פלטפורמות של מדיה חברתית אלפי תמונות וסרטוני וידאו המתעדים שביתות שבת של מורים בבתי הספר היסודיים והתיכוניים ביותר מתריסר ערים גדולות ברחבי המדינה (Lipin, 2019; Shams, 2018). בעוד התקשורת הממוסדת התעלמה מדרישות המורים, המדיה החברתית שימשה זירה להפצת מידע, התארגנות, גיוס תמיכה והזדהות והפגנת כוח (Lipin, 2019). כך למשל, המוחים עשו שימוש מסיבי במערכת המסרים המיידיים של טלגרם. לטלגרם פופולריות רבה במדינה, עם יותר מ-50 מיליון משתמשים, בשל מאפייני אבטחת הפרטיות והמידע שלה (BBC, 2018). האגודה המתאמת של איגודי המורים נהגה להעלות לשם הצהרות והנחיות לפעולה (Lipin, 2019). סיפורים אלה, בישראל ומחוץ לה, ממחישים את הנוכחות הניכרת של טכנולוגיות מידע בתחום המדיניות הציבורית. הם עוסקים בשימוש ביכולות של איסוף וניתוח של נתוני עתק (ביג דאטה) כאמצעים לעיצוב ויישום של מדיניות ציבורית, וכן בשימוש ברשתות חברתיות כאמצעי לפעולה "מלמטה למעלה" להשפעה על מדיניות ציבורית. שני היבטים אלה של היחסים בין טכנולוגיות מידע לבין מדיניות ציבורית הנם מוקדי עניין מרכזיים של אסופת מאמרים זו: מכיוון אחד, ברצוננו לבחון את שאלת היחסים בין התפתחות של טכנולוגיות מידע לבין הפעילות של גופי ממשל ורשויות ציבוריות וכלי המדיניות שבהם הם משתמשים; מכיוון אחר, נרצה לעמוד על שאלת היחסים של אותן טכנולוגיות עם אופני הפעולה של המשטר הדמוקרטי בפועל לגיבושה של מדיניות ציבורית.

מטרת האסופה היא להגיש לקהל האקדמי ולציבור הרחב תמונה חיה של מערכות הקשרים שבין התפשטות השימוש בטכנולוגיות מידע שונות לבין עיצובה והפעלתה של מדיניות ציבורית. למיטב ידיעתנו, זהו הספר הראשון בעברית העוסק בכך. האסופה מקבצת מאמרים שנכתבו על ידי חוקרים ממגוון תחומי דעת – תקשורת, משפטים, חינוך ומדע המדינה ומדיניות ציבורית. ההנחה שלנו היא שהגיוון בבסיסי ידע, במסגרות תאורטיות ובשיטות מחקר

יאפשר לדון בצורה מקיפה ומורכבת במערכות הקשרים שבין טכנולוגיות מידע למדיניות ציבורית. מערכות קשרים אלה מעלות כמה שאלות מרכזיות הנדונות במאמרים המשתתפים באסופה. נדון כאן בקצרה בקשרים אלו, מתוך מטרה להציג את המכלול המורכב שאתו מתמודדת האסופה ולהאיר את השינויים המתרחשים במדיניות הציבורית במאה העשרים ואחת בעקבות תהליכים טכנו- חברתיים חדשים. במקדד הספר שלוש סוגיות מרכזיות העולות מן הקשרים שבין טכנולוגיות מידע למדיניות ציבורית: (א) טכנולוגיות מידע כתחום/מושא חדש של מדיניות ציבורית; (ב) חדירת טכנולוגיות מידע לתחום של השתתפות אזרחית בתהליך של קביעת המדיניות ויישומה; (ג) היותן של טכנולוגיות מידע משאב עוצמה בתהליכים דמוקרטיים בכלל ובתהליכי עיצוב מדיניות בפרט.

סוגיה ראשונה נוגעת לכך שטכנולוגיות מידע הן תחום חדש של מדיניות ציבורית. טכנולוגיות המידע והתפוצה שלהן יוצרות אתגרים מרובים למדינה בתפקידה כמעצבת של סביבת החיים של אזרחיה. כך, למשל, יותר ויותר פעילות מסחרית נעשית באמצעות הרשת, עובדים מועסקים באופן ארעי באמצעות פלטפורמות רשת ויכולות ריגול ותקיפה למטרות כלכליות וביטחוניות מפותחות אגב ניצול הנגישות הקבועה של שירותים ממשלתיים ופרטיים ברשת. מכאן עולה סוגיית הזיהוי של מגוון האתגרים וכן השאלה, האם יש בכוחן של מסגרות חוקיות, ארגוניות ורגולטוריות קיימות להתמודד עמם, או אולי הם דווקא מחייבים יצירה של מסגרות חדשות? (Graham et al., 2017; סיון-סביליה, פרק 3 באסופה זו; שדמי, פרק 2).

סוגיה שנייה נוגעת לאופן שבו טכנולוגיות המידע חודרות לתחום של השתתפות אזרחית בתהליך של קביעת המדיניות ויישומה. תפוצתן הרחבה של רשתות חברתיות אינטרנטיות כמו גם השימוש המתרחב בנתוני עתק מופעלים כדי לעצב מחדש את סביבת ההשתתפות האזרחית (Boyd & Crawford, 2012). אפשר לראות בשנים האחרונות שימוש גובר והולך של רשויות ציבוריות ביכולות ובפלטפורמות טכנולוגיות כדי לנסות ולשתף אזרחים ואזרחיות בקבלת החלטות וכן לשפר ולהתאים את השירות שהן מספקות להם (דוגמה בולטת היא ה"עיר החכמה", ראו בנטמן ודהאן, פרק 5; שטיינפלד ולב-און, פרק 4). הזמינות של המידע והעלות הנמוכה יחסית הכרוכה בהפקתו יכולות להפוך את השימוש בו למשאב משמעותי עבור רשויות ציבוריות, בוודאי בהקשר שבו אמון הציבור בהן נחשב נמוך. השאלה שעולה כאן היא, כיצד אפשר לעשות זאת באופן שאכן ייטיב עם הציבור? זווית אחרת להסתכל על הדברים היא דרך השאלות הבאות: האם פעולות כאלה מבטאות הגברה של ההשתתפות האזרחית בתהליכי קבלת החלטות ציבוריות? האם הפקת מידע על עמדותיהם והתנהגותם של אזרחים כדי

לעצב מדיניות היא סוג חדש של השתתפות בעולם של מידע זמין, או שמא היא מחבלת בדפוס ההשתתפות הדמוקרטי, המבוסס על פעולה אקטיבית של דיון ציבורי והבעת עמדות בציבור? במילים אחרות, אילו סוגי השתתפות מקבלים עידוד על ידי שימושים מסוימים בטכנולוגיות אלה? או, כיצד ניתן להפעיל אותן ולאיוזו מטרה השתתפותית?

סוגיה שלישית נוגעת להיותה של טכנולוגיית המידע משאב עוצמה בידי שחקנים שונים במשטר הדמוקרטי ובתהליכים של עיצוב מדיניות בו. כך, למשל, חלקים ניכרים בדיון הציבורי במגוון נושאי מדיניות מתקיימים באמצעות רשתות חברתיות, שהן פלטפורמות אינטרנטיות בבעלות פרטית. כיצד אופן הפעולה של פלטפורמות אלה מקרין על יכולותיהם של האזרחים להשתתף פוליטית ובעיקר על חופש הביטוי שלהם? מתוך זאת יכולה לעלות שאלה באשר להכרעות ערכיות שעושים בעבודתם מפתחים, מנהלי תוכן ומפעילים של הפלטפורמות (Pasquale, 2016; שדמי, פרק 2). מכיוון אחר, אפשר לראות בנגישות לרשתות החברתיות וליכולות טכנולוגיות מתקדמות משאב עוצמה להשפעה על תהליכי קביעת מדיניות (Loader & Mercea, 2011). מתוך כך אפשר לבחון את האופן שבו שחקנים שונים משתמשים במשאב זה במסגרת מאבקים כלליים יותר על רקע כלכלי, חברתי, אידיאולוגי וכדומה, למשל אזרחים המפעילים יכולות טכנולוגיות הזמינות להם כדי לקדם מדיניות ציבורית שתגשים תפיסות ואמונות רצויות מבחינתם (אביגור-אשל וברקוביץ, פרק 6). אפשרות אחרת היא לנתח את האופן שבו פועלים שחקנים שונים, ובהם סוכנויות מדינתיות ותנועות חברתיות, כדי לעצב את השימוש באותם משאבים טכנולוגיים, בין היתר באמצעות רגולציה מדינתית (שכטר ותירוש, פרק 1).

מעל מגוון הסוגיות האלה והשאלות הכרוכות בהן מרחף הוויכוח על אודות הערכת השינוי: עד כמה התפתחותן של טכנולוגיות המידע משנה את האופנים שבהם מעוצבת ומיושמת מדיניות ציבורית? האם מדובר בשינוי בכלים, ביכולות ובסביבות הפעולה של השחקנים, שאיננו שינוי מהותי, או שמא מדובר בשינוי מקיף ויסודי של אופני העיצוב והיישום עצמם? מבחינה מחקרית, הוויכוח נסב על השאלה: האם אפשר לנתח את השינויים דרך גישות ומסגרות מושגיות על אודות מדיניות ציבורית שכבר נוסחו, נבחנו ונדונו בעבר, או שמא השינוי עמוק עד כדי כך שהוא יוצר סדרה שלמה של שאלות חדשות, המזמינות פיתוח של מסגרות תאורטיות חדשות? כל המאמרים באסופה עוסקים בכך במשתמע, גם אם לא במפורש. אנחנו מקווים שקריאה בהם תוכל להעשיר את הוויכוח ואולי אף לסייע לקוראות ולקוראים לגבש עמדה בנוגע אליו.

מטבע הדברים, חלק נכבד מהדיון במאמרים המרכיבים את האסופה מוקדש

לישראל. המפגש הראשוני של ישראל עם האינטרנט התקיים באמצע שנות השמונים של המאה העשרים, כאשר האקדמיה הישראלית חברה לרשת המדעית של ארצות הברית (John, 2017). החל מאמצע שנות התשעים הורחבה הגישה לאינטרנט לשימושם של גורמים עסקיים וציבוריים ושל משקי בית. איגוד האינטרנט הישראלי הוקם ב-1994 כעמותה המנהלת את הטיפול בדומיין של ישראל (cc TLD) – סיומת il – ואת תעבורת המידע באינטרנט אל ישראל וממנה. בשנה שלאחר מכן חוקקה הכנסת את חוק המחשבים, המגדיר עבירות פליליות באמצעות שימוש במחשב. בהמשך לכך הוקמה ב-2006 רמו"ט, הרשות למשפט, טכנולוגיה ומידע, שתפקידה לקדם הגנה על מאגרי מידע המכילים מידע אישי (ב-2017 שונה שמה ל"רשות להגנת הפרטיות"). בהיבט הביטחוני הסמיכה הממשלה את השב"כ ב-2002 להנחות מקצועית את הגורמים המטפלים בהגנה על מערכות המידע של מה שהוגדר "תשתיות קריטיות". סמכויות אלה, וגם אחרות שעוסקות בהגנת הסייבר, רוכזו בשנת 2011 בידי מטה הסייבר הלאומי החדש, שהוקם במשרד ראש הממשלה (להרחבה, ראו סיון-סביליה, פרק 3).

הממשלה החלה להשתמש בעצמה באינטרנט באופן מרוכז תחת פרויקט תהיל"ה (תשתית האינטרנט למשרדי הממשלה) ב-1997, וחמש שנים לאחר מכן הקימה את מרכב"ה (מערכת רוחבית כוללת במשרדי הממשלה), שנועדה לספק שירותים ממשלתיים לאזרחים באמצעות האינטרנט ("ממשל זמין"). ב-2014 החליטה הממשלה על הקמת מטה התקשוב הממשלתי, שלאחר מכן הפך לרשות, ומטרתו היא ריכוז המאמץ הממשלתי בתחום הטמעת טכנולוגיות מידע בפעילות הממשלה.

עם התגברות נוכחותו של האינטרנט במרחבים החברתי, הכלכלי והביטחוני, קמו גופים אקדמיים ייעודיים לחקר השימוש באינטרנט והשלכותיו. הראשונים שבהם הוקמו בתחילת המאה העשרים ואחת באוניברסיטת תל אביב תחת השם "מכון נטוויז'ן לחקר האינטרנט" (המכון שינה את שמו וקריו כיום "מכון פרטנר לחקר האינטרנט IIS") ובאוניברסיטת חיפה תחת השם "המרכז לחקר חברת המידע" (המרכז שינה את שמו וקריו כיום "מרכז שגיאה לחקר האינטרנט"). בעשור השני של המאה העשרים ואחת הוקמו מרכזים לחקר הגנת הסייבר בשבע אוניברסיטאות. מרכזים אלה ממומנים באופן חלקי על ידי מערך הסייבר הלאומי. האסופה מחולקת לשני שערים. השער הראשון מורכב משלושה מאמרים תחת הכותרת "מדיניות בנושאי מדיה חדשה". בפרק הראשון עמית שכטר ונועם תירוש בוחנים את השאלה מדוע לא היה עיסוק ברפורמה בתחום התקשורת בזמן גל המחאה של קיץ 2011. הניתוח שלהם מציע כמה סיבות לכך שהתחום אינו משמש יעד לרפורמה בסדר היום הציבורי על אף הגידול בחשיבותו, בעיקר לנוכח

התפשטות פלטפורמות של מדיה חברתית. בין היתר, טוענים הכותבים, דרישה לרפורמה בתקשורת לא עלתה מצד המוחים, כי באופן פרדוקסלי השימוש באמצעי המדיה החדשים כשלעצמו נתפס על ידם כאתגור של התקשורת המסורתית, אף כי למעשה איננו כזה.

בפרק השני תומר שדמי מאירה את האופן שבו מדיניות המשתמש של פלטפורמות האינטרנט הגדולות מעצבת את גבולות חופש הביטוי של מיליארדי בני אדם. מדיניות זו מתבטאת, בין היתר, באסדרה גלויה וסמויה שהן מחילות על דעת עצמן ובשימוש ב"היגיון הנדסי" לוויסות ביטויים של משתמשים. שדמי טוענת שפעולות אלה ואחרות חותרות תחת ההסדרים הליברליים של דמוקרטיה ושלטון חוק.

בפרק השלישי עידו סיון-סביליה עוסק בהתפתחות המשטר הרגולטורי של תחום הסייבר בישראל. הוא טוען שבישראל התפתח החל מסוף שנות התשעים משטר רגולטורי מבוזר, שהיה עם זאת בעל מאפייני כפייה מובהקים על בסיס ביטחוני. משטר זה הוחלף בשנת 2015 במשטר רגולטורי ריכוזי בהובלת מערך הסייבר הלאומי. בהסתמך על גישת המדינה (או "חזרת המדינה"), סיון-סביליה טוען שבכך אפשר לראות את תפקידה המרכזי של המדינה בהתפתחותו של תחום הגנת הסייבר בישראל.

השער השני של האסופה מציג אף הוא שלושה מאמרים תחת הכותרת "מדיניות, חברת המידע ודמוקרטיה". בפרק הרביעי נילי שטיינפלד ואזי לב-און דנים בכמה מחקרים ישראליים העוסקים בשימוש במדיה החברתית כזירה לאינטראקציה בין אזרחים לבין רשויות מקומיות ונציגי ציבור. הפרק מספק תמונה רחבה על נושא זה באמצעות התמקדות בשלושה עניינים: האופן שבו תפיסותיהם של מנהלי המדיה החברתית ברשויות המקומיות בנוגע לתפקידה של מדיה זו בארגון היחסים עם האזרחים מעצבות את אופן פעולתה של הרשות בתחום, המתאם החיובי בין מעמד סוציו-אקונומי של רשות מקומית לבין היקף פעילותה במדיה החברתית ואופני השימוש במדיה החברתית על ידי אזרחים ונציגי ציבור ברמה המקומית.

בפרק החמישי מולי בנטמן ומייק דהאן מציעים ניתוח של הפתרונות הטכנולוגיים המסתמנים למשבר הדמוקרטיה הליברלית הייצוגית, אגב התמקדות ברמה העירונית. הכותבים מציגים שתי טענות, לפי שני סוגי בעיות: אספקת שירותים והשתתפות אזרחים. עבור הסוג הראשון, הכותבים מאתרים את התפתחותו של דפוס פעולה של רשויות ציבוריות, שבמסגרתו הן עושות שימוש בנתוני עתק ממגוון מקורות דיגיטליים כדי לשפר את השירותים שהן מספקות לאזרחים. בעוד בעיות מסוג אספקת שירותים כבר זוכות למענים טכנולוגיים

כלשהם, לטענתם הטיפול בבעיות מהסוג השני של השתתפות אזרחים עדיין בחיתוליו. הכותבים מעלים תסריטים שונים באשר לשימוש בטכנולוגיות מידע להתמודדות עם השתתפות אזרחים ומזהירים מפני שימוש טכני בנתוני עתק לביורר ההעדפות האישיות של אזרחים כתחליף להשתתפות אקטיבית, כיוון שלתפיסתם הוא מבטל עיקרון דמוקרטי חשוב של מאבק רעיוני. בפרק השישי אמית אביגור-אשל ויצחק ברקוביץ מנתחים שימושים של אקטיביסטים ותנועות חברתיות במדיה חברתית במטרה להשפיע על מדיניות ציבורית. לטענתם, תנועות חברתיות מפתחות דפוסים מובחנים של שימוש במדיה חברתית, ודפוסים אלה משתנים בהתאם לחוויות החיים החברתיות-כלכליות של הפעילים בהן ושל קהל התמיכה שלהן. הכותבים מציעים טיפולוגיה של דפוסי שימוש ומבססים את טענתם האמפירית באמצעות ניתוח של שתי תנועות חברתיות בישראל: "מחאת העגלות" ב-2011, שעסקה במצבן הכלכלי של משפחות צעירות, ו"מחאת הסרדינים" ב-2014, שעסקה בתנאי הלמידה של ילדי בתי ספר.

רשימת מקורות

- בראל, צ'. 13.3.2019. "המורים האיראנים יצאו לרחובות – המהפכה עוד רחוקה". *The Marker*. <https://www.themarker.com/wallstreet/1.7019951>
- בריל, י'. 1.10.2020. "כל הארץ דגלים: מפת ההפגנות המקוונת עושה לכם סדר בדמוקרטיה". *הארץ*. <https://www.haaretz.co.il/captain/net/.premium-1.9200178>
- הארץ. 3.3.2019. "סין אסרה על 23 מיליון בני אדם לטוס או לנסוע ברכבת כחלק ממערכת דירוג האשראי החברתי". *הארץ*. <https://www.haaretz.co.il/news/world/asia/1.6984158>
- קורץ, ע'. 18.3.2020. "השב"כ: איכון הסלולרי של חולי הקורונה החל". *ynet*. <https://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3801811,00.html>
- BBC. 26.4.2018. "Iran blocks video and images on Telegram messaging app". *BBC*. <https://www.bbc.com/news/technology-43907246>
- Boyd, D. & K. Crawford. 2012. "Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon", *Information, Communication and Society* 15: 662-679.

- Daum, J. 24.12.2017. "China through a glass, darkly". *China Law Translate*.
<https://www.chinalawtranslate.com/en/china-social-credit-score/>
- Graham, M., I. Hjorth, & V. Lehdonvirta. 2017. "Digital labour and development: Impacts of global digital labour platforms and the gig economy on worker livelihoods", *Transfer: European Review of Labour and Research* 23: 135-162.
- John, N. 2017. "The emergence of the internet service provider (ISP) industry in Israel", G. Goggin & M. McLelland (Eds.), *The Routledge Companion to Global Internet Histories*. New York, NY: Routledge: 90-104.
- Lipin, M. 4.3.2019. "Iranian teachers begin 4th national strike since October". *VOA*.
<https://www.voanews.com/a/iranian-teachers-fourth-nationwide-strike-since-october/4813595.html>
- Loader, B. D. & D. Mercea. 2011. "Networking democracy? Social media innovations and participatory politics", *Information, Communication and Society* 14: 757-769.
- Ma, A. & K. Canales. 9.5.2021. "China's 'social credit' system ranks citizens and punishes them with throttled internet speeds and flight bans if the Communist Party deems them untrustworthy". *Insider*. <https://www.businessinsider.com/china-social-credit-system-punishments-and-rewards-explained-2018-4>
- Pasquale, F. 2016. "Platform neutrality: Enhancing freedom of expression in spheres of private power", *Theoretical Inquiries in Law* 17: 487-513.
- Shams, O. 19.10.2018. "Iran: National teachers' strike could herald new era of dissent". *The Conversation*. <https://theconversation.com/iran-national-teachers-strike-could-herald-new-era-of-dissent-105084>

פרק 6

שימוש בפייסבוק למחאה מוכוונת מדיניות: דפוסי שימוש, חוויות חיים והקשר ביניהם

אמית אביגור־אשל ויצחק ברקוביץ

איך תנועות חברתיות משתמשות במדיה חברתית לצורך מחאה מוכוונת מדינית? האם כולן משתמשות במדיה זו באופן דומה? ומה הקשר בין השימוש שהן עושות לבין הרקע החברתי של המשתתפים בפעילות המחאה? שאלות אלה הן משמעותיות לתהליכי מדיניות לאור ההתרחבות המהירה של השימוש במדיה חברתית. הנגישות הרבה למדיה חברתית הפכה אותה לכלי שכיח בידי אזרחים להשתתף פוליטית בעיקר כדי לנסות ולהשפיע על מדיניות (Bennett, 2017; Shirky, 2011; Tufekci, 2018; Pfetsch, 2018). חוקרים שונים אמנם כבר זיהו דרכים מגוונות שבהן אקטיביסטים ותנועות חברתיות משתמשים במדיה חברתית באקטיביזם פוליטי, כשמירב תשומת הלב הופנתה לפייסבוק (Fun, 2010; Mortensen et al., 2013; Mercea, 2013; Russon Gilman, & Shkabatur, 2013; Valenzuela et al., 2018; Valenzuela, 2013). אולם, מחקרים אלו לא נתנו מספיק תשומת לב לאפשרות שתנועות חברתיות עשויות להשתמש באופן שונה במדיה חברתית ובכך ליצור הבדלים בדפוסי שימוש בין תנועות שונות.¹ כדי להבין דפוסי שימוש, אנחנו נשתמש במושג מסוגליות (capabilities). בהקשר של מדיה חברתית, מסוגליות מתייחסות לשימושים חברתיים אפשריים בפלטפורמה אינטרנטית, שאינם מוגדרים מראש על ידי המתכנתים, וזאת להבדיל מפונקציות המוגדרות על ידם מראש כמו שיתוף ו"לייק" בפייסבוק. אנחנו טוענים שתנועות חברתיות מראות דפוסי שונים

1 בעקבות תארו (6: Tarrow, 2011), אנו מגדירים תנועות חברתיות כרשתות חברתיות בנויות היטב, "המונעות על ידי סמלים בעלי תהודה תרבותית ומכווני פעולה", שיכולות לקיים "אינטראקציה ממושכת מול יריבים".

של שימוש במדיה חברתית, גם מצד מנהיגי התנועות וגם מצד פעילים. בנוסף, נראה שדפוסים אלו יכולים לנבוע מחוויות החיים של משתתפים במחאות ושל אנשים שאותם מנהיגי התנועה מנסים לגייס. חוויות חיים הן הסטטוס של פרטים או קבוצות בחברה ושינויים באותו סטטוס כתוצאה מתהליכים סוציו-פוליטיים וסוציו-אקונומיים.

המחקר משווה בין שתי מחאות שהצליחו להוביל לשינוי מדיניות: "מחאת העגלות" ב-2011, שהובילה להרחבת חוק חינוך חובה ו"מחאת הסרדינים" ב-2014, שהובילה לצמצום התקן של תלמידים בכיתות. שני המקרים מתאימים למחקר, מפני שהם חולקים שלושה מאפיינים חשובים, שעשויים להשפיע על הדרכים שבהן אקטיביסטים משתמשים בפייסבוק במהלך מחאה. ראשית, שתי המחאות נערכו באותו תחום מדיניות: החינוך הציבורי. שנית, שתיהן הובלו על ידי הורים, בעיקר נשים וביקשו לגייס בעיקר הורים נוספים. שלישית, שתיהן היו "תנועות אינטרנטיות" ("e-mobilizations") (Earl & Kimport, 2011), כלומר, היה להן שלב אינטרנטי התחלתי שבו המחאה נעשתה אך ורק ברשת, שאחריו הגיע שלב ארוך יותר, שבו שולבו פעולות אינטרנטיות עם פעולות בשטח.

מתוך העניין שלנו בשימוש במדיה חברתית ובחוויות החיים של משתתפים (פוטנציאליים) במחאה, ארגנו את המחקר סביב שלוש שאלות ממוקדות:

- מה היו הדרישות שהעלו מנהיגי המחאה ואיך הן הדהדו חוויות חיים של קבוצות מסוימות בחברה הישראלית?
  - מה היה הפרופיל המעמדי של המשתתפים במחאה?
  - איך השתמשו הנהגת התנועה והאקטיביסטים שלה במדיה החברתית? כדי לענות על שאלות אלו, השתמשנו בניתוח כמותי ובניתוח תמטי. רוב הנתונים עבור המחקר נאספו מתוך עמודי הפייסבוק הרשמיים של שתי התנועות החברתיות, ונתמכו בנתונים נוספים ממקורות אחרים.
- המחקר מציע כמה תרומות לפעולה של תנועות חברתיות בעידן המדיה החברתית ולקשר שלה לתהליכי קביעת מדיניות: ראשית, הוא מציע טקסונומיה חדשה עבור שימושים בפייסבוק באקטיביזם פוליטי. שנית, הוא מצביע על חוויות החיים של אנשים כגורם חשוב בעיצוב דפוסי השימוש במדיה חברתית על ידי תנועות חברתיות במהלך תקופות של מחאה. שלישית, אף כי אינו מבקש להסביר את האופן שבו תנועות חברתיות משפיעות על תהליכי מדיניות בעידן המדיה החברתית, יש בכוחו לשפר את ההבנה לגבי הסביבה שבה מתקיימים תהליכי מדיניות ולגבי האופן שבו תנועות חברתיות משתתפות בתהליכים אלה כיום. בכך, יש למחקר גם היבטים מעשיים עבור תנועות חברתיות וקובעי מדיניות, אשר יידונו בסיכום.

שימושים במדיה חברתית באקטיביזם פוליטי

חוקרים שונים כבר זיהו מגוון של מסוגלויות שאותן מספקות פלטפורמות אינטרנטיות עבור פעולה פוליטית, אלא שהם התייחסו לשימושים בפוליטיקה באופן כללי, ולא דווקא לשימוש באקטיביזם פוליטי (Bimber, 2017; Fung et al., 2013). אומנם בעבר פותחו סיווגים של מסוגלויות אינטרנטיות שהתמקדו באקטיביזם פוליטי, אך הן התייחסו לתקופה שלפני ההתפתחות של המדיה החברתית (Denning, 2000; Vegh, 2003). ההבדל המשמעותי בין שימוש במדיה חברתית לבין שימוש באמצעים מוקדמים יותר כמו אתרי אינטרנט ודוא"ל הוא שמדיה חברתית פותחת פתח להעברת מידע מהיר בין משתמשים באופן אינטנסיבי ובאופן שלפחות להלכה, מאפשר לכל משתמש גישה דומה ל"שיחה". נדון בכך עוד בהמשך.

מתוך כך, אנו מציעים טקסונומיה של מסוגלויות שמספקות פלטפורמות מדיה חברתית באקטיביזם פוליטי, הכוללת שלושה סוגים: מידעי (אינפורמטיבי), ביטויי (אקספרסיבי) והנעתי (מוטיבציוני). מסוגלויות של מידע הן אלו המאפשרות שיתוף והפצה קלים של מידע, מאפיין חשוב בקידום של פעולה קולקטיבית (Tufekci & Freelon, 2013; Valenzuela, 2013). מסוגלויות של ביטוי מאפשרות ניסוח השקפות בזירה ציבורית שיכול להגיע לאלו העשויים להתעניין בהשקפות אלו (e.g., Fung et al., 2013; Valenzuela, 2013). מסוגלויות של הנעה מאפשרות שימוש במדיה חברתית כדי לעודד אקטיביסטים להישאר אקטיביים. זה מסייע בפתרון אחת הבעיות של אקטיביזם מבוסס-מדיה חברתית – מחויבות נמוכה של משתתפים לפעילות לאורך זמן (Harlow, 2012; Mercea, 2013; Tufekci, 2017). בהתבסס על מחקרים קודמים, כל אחד משלושת הסוגים הללו מחולק לשני שימושים, כפי שאפשר לראות בתרשים 1. אנו ממקדים את מחקרנו בפייסבוק משלוש סיבות. ראשית, חלק מהפלטפורמות לא היו זמינות, בוודאי לא בתפוצה רחבה, בזמן פעילותם של אירועי המחאה הנחקרים. שנית, מתוך אלה שכן היו זמינות, פייסבוק נחשב ליותר פופולרי מטוויטר ומפלטפורמות אחרות של מדיה חברתית בעלות תפוצה גלובלית רחבה (Vasi & Suh, 2016). שלישית, פייסבוק מציעה טווח רחב יותר של מסוגלויות מאשר טוויטר, במיוחד במישור האינטראקטיבי (Mercea, 2013).